

Hírértékviszonyok egy költői szövegműben

1. A szövegszerűség megvalósulásában legnagyobb szerepe a koherenciának van, valamely szövegnek akkor van értelme a befogadó számára, ha a benne elmondottak bizonyos értelmi folyamatosság szerint szerveződnek. Ezt az értelmi folyamatosságot a szövegben megjelenő fogalmak viszonya(i) hozzák létre, illetőleg teszik nyilvánvalóvá. A szöveg tárgya a fogalmak és viszonyaik hálózatával van körülvéve, ezáltal voltaképpen ki is rajzolódik a tárgy. Szépirodalmi szövegekben ez a kirajzolódás nemritkán azért jelentős és fontos, mert maga a tárgy – lírai műnemekben különösen – a szokásos fogalmakkal és nyelvi megnevezési lehetőségekkel esetleg nem is nevezhető meg. Az ilyen esetekben feltáruló tárgyat, (pszichikai vagy más) jelenséget a költői kutatás eredményének tartja például Fónagy (1992). Bizonyos dolgok megnevezésére más módok is vannak. A nyelv megnevező tevékenységében a metafora szerepkörének jelentősége aligha szorul bizonyításra. A szövegnyelvészetben ismeretes az is, hogy a szövegkoherenciát megvalósító, elősegítő nyelvi lehetőségek sorában – szóismétlés, szinonima, hiperonima, hiponima stb. – ott van a metafora is izotópiaalkotó elemként. A metafora természetesen nemcsak egy-egy tematikus láncot építő szem lehet, hanem annak a tárgynak az illetén megnevezése, amely voltaképp a szöveg vagy szövegegység tárgya. E két szereplehetőség állandó kísérője a metaforáknak. Jól látszik ez, ha a szöveget vagy szövegdarabot a benne lévő metafora környezetében vizsgáljuk az aktuális tagolás szempontjából (l. Büky–Korchmáros 1998; Büky–Fűkőh 2001; Büky 2004), ez utóbbi azt mutatja, hogy a téma-réma tagolás rendjében a metaforák sokszor társulnak a szöveg hely hírértékének magasabb szintjéhez. A hír az információelméletben valamelyik jel kiválasztása egy bizonyos jelkészletből. A hírérték fogalmával nevezzük meg azt szöveg tulajdonságot, amely abban nyilvánul meg, hogy a befogadó számára új-e vagy váratlan-e az, ami a szöveg tartalma. A szöveg tartalma az értelmi folytonosság révén tárul föl, ezért kapcsolható hozzá a hírérték, amely a koherenciának, a szövegség legfontosabb tulajdonságának mintegy velejárója. Természetes: nemcsak a tartalomnak, hanem a nyelvi elemeknek is van hírértéke (l. Shannon–Weaver 1986, Fónagy 1960, Fónagy 1975; Beaugrande–Dressler é. n. [2000]: 184–210).

A nyelvi elemek előfordulási valószínűségei kapcsolatba hozhatók a statisztikai valószínűségeken alapuló Andrej Andrejevics Markov-féle folyamattal, illetőleg a Claude Elwood Shannon és Warren Weaver által még 1949-ben kidolgozott információelmélettel (Shannon–Weaver 1986: 21, 59–65 et passim; vö. Fónagy 1975: 491–2, 493; Beaugrande–Dressler é. n. [2000]: 185). A nyelvben valamely elem használatának választása, vagyis az előfordulásának valószínűsége számos ténye-

zótól függ. Maguknak az elemeknek különböző a száma és a felhasználásmódja, és ez is befolyásoló tényező. A morzejelek egyes elemeinek hírértéke csekély, mivel csak két jel (pont és vonás) közül lehet választani (vö. Fónagy 1960: 76), e tekintetben viszont az 1958. évi japán írásreform utáni mintegy 2500 írásjel egyedeinek nagyobb a hírértéke. A köznyelvi magyar beszédhangok közül bizonyos hangok jóval többször jelennek meg a többinél, például az *e* sokszorosa a *zs*-nek, ezért a hangstiliztikai hírértékvizsgálatban a kutatásnak az efféle jelenségekre is tekintettel kell lennie. Egyes szavak előfordulásának is eleve vannak meghatározó tényezői, így a téma, a megnyilatkozás grammatikai felépítése nem engedi meg a Markov-lánc szerinti egymásutánisági átmenetek valószínűségét. A szöveget alkotó legkisebb egységek, a szövegmondatok tartalmának hírértéke természetesen nehezen írható le az információelmélet matematizáltságának módján, ezért a (szöveg)nyelvészetben általánosabb és jobbára a jelenséget lazábban körülíró megoldások is születtek. A kutatók némelykor jelzik e tényt (Beaugrande–Dressler é. n. [2000]: 32), némelykor nem (így például Wacha 1995: 122), és van szövegnyelvészeti áttekintő kötet, amely nem is említi a hírérték fogalmát (Szikszainé Nagy 1999: 57); Solomon Marcus (1977a) viszont matematikai módszerrel járt el három Eminescu-költemény vizsgálatakor.

A metaforák hírértékének (megjelenési valószínűségének) a (kortárs) olvasó számára megnyilvánuló vártság vagy váratlanság folytán van észlelete; az új, a szövegben, illetőleg a nyelvhasználatban eddig elő nem forduló metaforának a legnagyobb a váratlansága. Nyilván ez is olyan megállapítás, mint amilyen lazán használják magának a hírértéknek a fogalmát is ezen a területen, hiszen semmiféle fogódzó nincs arra nézve, hogy egyáltalán valamely nyelvi anyagban (ide értve az irodalmi szövegműveket, a költői szövegműveket is) milyen gyakorisággal fordulnak elő metaforák; az sem tudható, hogy (a kortárs) olvasó számára a metafora valóban váratlan-e, azaz a (nagy) szemantikai távolságot átfogni kívánó volta érvényesül-e mint tartalom (vö. a metafora és a hasonlat efféle kérdéseihez Fónagy é. n. [1999]: 215–8; 254–6). A váratlanság, az előreláthatóság alacsony foka a tudományos nyelvben éppen ellenkező, a művészi kommunikációnak azonban minden fajtájában jellemző (l. Marcus 1977b: 152, 160–1, 163).

A hírközlélméletben az információ nem a jelentést, hanem az egy üzenet kiválasztásában rejlő szabad választás mértékét jelöli, magának az információnak a mennyisége a legegyszerűbb esetben a rendelkezésre álló választási lehetőségek számának logaritmusával mérhető. Két választási lehetőség esetén az információ kettőnek a kettes alapú logaritmusával egyenlő (és ez maga az egység, elnevezése: bit). A választási lehetőségek egymástól azonban nem függetlenek, hanem a folyamat bármely szakaszában függhetnek a megelőző választástól. Sztochasztikus folyamatoknak, amelyek bizonyos valószínűségek szerint szimbólumok sorozatát állítják elő, különleges esete a már említett Markov-folyamat, amelyben a valószínűségek a megelőző eseményektől függhetnek. Azok a Markov-folyamatok, amelyek üzenetet állítanak elő, az ergodikus folyamatok. Ezekből ésszerűen nagyszámú mintavétellel a teljes sorozat milyensége leírható a statisztikai szabályszerűségek révén. Ha egy jelenséget, helyzetet nem jellemez a nagyfokú véletlenség vagy választási lehetőség (az ilyen helyzet szervezettsége, rendezettsége magas fokú),

az információ (vagy az entrópia) csekély. A költői (szöveg)művek entrópiája igen magas (Fónagy 1961: 593; Marcus 1977: 284). A meghatározatlansággal növekszik az entrópia. A fizikai rendszerek mozgási energiájának csökkenése a rendszer entrópiájának növekedésével jár, egyensúlyállapot felé közeledve csökken a mozgási energia, és nő a rendezetlenség, az entrópia a termodinamikai valószínűség mértéke.

Az entrópia voltaképpen a véletlenség, a keveredés fokmérője. A fizikai rendszerek tulajdonsága, hogy egyre csökken a szervezettségük, egyre kevertebbekké válnak. Az információforrás entrópiáját (a választás szabadságát, az információt) kiszámítva az összevethető az entrópia maximális értékével, a viszony a relatív entrópia. Az egy mínusz relatív entrópia ($1 - rE$) mennyisége a redundancia. Az angol nyelvre számított redundancia 50% körül van (Shannon–Weaver 1986: 24).

Az információ annál nagyobb, minél jobban megegyeznek egymással a különböző esetekhez tartozó valószínűségek, nő a hírérték, ha az esetek száma növekedik, azaz ha minden választás egyformán valószínű, akkor minél több a választási lehetőség, annál nagyobb a hírérték. A hírérték alapképlete n számú, független szimbólumokból álló vagy n független komplett üzenetből (p) álló készlet esetén:

$$H = \sum_{i=1}^n -p_i \log p_i$$

Bármely valószínűség kisebb vagy egyenlő eggyel, és az egynél kisebb számok logaritmusai negatív, ezért a képletben a negatív előjel szükséges a H pozitívvá válásához (vö. Shannon–Weaver 1986: 25).

Minél nagyobb a választás szabadsága (és ennél fogva az információ), annál nagyobb a bizonytalanság, hogy a választott üzenet éppen egy kitüntetett üzenet lesz. Ha zaj kerül az információt vezető csatornába, rendszerbe, akkor a vevő számára a zaj hatása miatt ugyancsak megnövekszik a bizonytalanság. Ezt a járulékos, nemkívánatos bizonytalanságot egy bizonyos mérték alá – bármilyen bonyolult is a kódolási metódus – csökkenteni nem lehet (Shannon–Weaver 1986: 33). Az irodalmi szövegműveknek többnyire éppen a redundanciája hordozza a járulékos bizonytalanságot az információnak az olvasó által vett értelmezésében, és bizonyára ez a nyelvnek mint olyannak voltaképp zajos csatorna voltával lehet kapcsolatos. Az üzenetek előállítási folyamatához társuló entrópiát (vagy információt) a folyamat statisztikus jellege határozza meg. Az üzenetek statisztikus természetét a hírforrás milyensége szabja meg. A csatorna entrópiáját az is befolyásolja, hogy mi megy át rajta, és a csatorna azon képessége, hogy mit képes feldolgozni. Valamegyest ennek megfelelője, hogy az egy szerzőtől származó költői szövegművek halmazában nem ritka az a jelenség, hogy valamely metafora vagy annak valamelyik tagja újra-újra megjelenik új metaforaként – az egymással megegyező a különböző esetekhez tartozó valószínűséget az olvasó észlelheti, vagyis minden választás egyformán valószínű, minél több választási lehetőséggel rendelkezünk, annál nagyobb lesz a hírérték. A nyelv mint olyan voltaképpen csak bizonyos kifejezés mód(oka)t enged meg, vagyis mint információt átvivő csatorna nem korlátlan kapacitású. Az információelméletben egy csatorna kapacitása $C = n \times s$ bit/sec-ban van megál-

lapítva, ha másodpercenként n szimbólum megy át. (A jelen dolgozat kereteiben voltaképpen szükségtelen a kapacitással foglalkozni e tekintetben). Az említett fajta metaforáknak – legalábbis azoknak az olvasóknak a tudatában, akik ismerik a szöveg-halmaz egészét vagy valamekkora részét, vagyis a költő összes műveit vagy abból néhányat – ugyan kisebb hírértéke lehet (ez természetesen más irodalmiszöveg-mű-halmazban is lehetséges), ám ennek ellenére egymás stílushatását mintegy felértékelik (l. Büky 1989: 210–5). Az olvasó a szövegből vagy a halmazból bizonyos korlátozottsággal képes a befogadásra, ennek mértéke, módzata aligha mérhető, értékelhető. A stílust ilyenkor mintegy a stílus teszi (vagy teheti) járulékos, a megformáltságból eredő, észlelhető mértékű információval olyanná, amilyen; az efféle jelenségek hírértéke bizonyára még nehezebben állapítható meg, mint a különféle nyelvi elemeké a beszédhangoktól a szövegmondatokig, mint a metaforáké, mint a hasonlatoké, mint a téma-réma tagolás szerinti újságoló részben szereplő szavaké. A járulékos információ szerepét hangsúlyozta Péter Mihály (1978: 223), amikor így írt a stílusról: „[...] a tág értelemben vett kontextusnak, azaz a kommunikációs helyzetnek megfelelő nyelvi változat. A jeladó szempontjából e megfelelés bizonyos nyelvi elemek kiválasztásában és összekapcsolásában valósul meg, a jelvevő számára a kontextusra vonatkozó járulékos információként jelentkezik, magában a szövegben pedig bizonyos elemek előfordulási gyakoriságának, illetve valószínűségének más, hasonló kontextusú szövegek (illetve egy empirikusan megállapított kontextuális norma) gyakorisági értékeihez viszonyított arányaiban” (vö. Büky 2006). Mindezekkel együtt az irodalmi szövegmű olyan mennyiségű hírnagyot képes tartalmazni, illetőleg közvetíteni, hogy azt az úgynevezett köznyelvre lefordítani, átteni voltaképpen lehetetlen (vö. Lotman 1973: 19), jóllehet van olyan vélekedés, amely szerint a nyelvi stílusok egymásra kölcsönösen lefordíthatók.

Egy költői szövegmű nyelvi anyagában számos helyen található olyan helyet, illetőleg nyelvi jelenséget, amely az olvasó, a befogadó számára valamilyen szempontból új vagy váratlan. A szöveg témájának nyelvi előadása szövegmondatokban valósul meg. Nyilvánvaló: ezeknek a szövegmondatoknak a nyelvi felépítése minden nyelvi szintén hozhat váratlan tényezőt, tehát a beszédhangok eloszlási gyakoriságában, a szövegszavak kiválasztásában, a grammatikai szerkezet megválasztásában és így tovább. A műben ábrázolt tárgyiasságok gyakorta bizonyos állítások révén vannak tudatosítva, és az állítások referenciális anyaga témaszavak használata vagy más nyelvi megoldás révén apperceptálható. E megoldások egyike lehet az a metaforahasználat, amelynek segítségével az ábrázolni kívánt tárgyiasságra referál a metafora. Ezeket a metaforákat a szövegmondatok téma-réma felépítésében megvizsgálva feltehető, hogy az aktuális tagolás szerinti új ismeretet hozó szövegmondatrész elemei, és így magas a hírértékük, továbbá az is vélelmezhető, hogy ettől függetlenül is a szövegmű egyéb jelentéshordozó elemeihez képest magas a hírértékük. A 19. század második felében Brassai Sámuel nyelvészeti munkáiban több helyütt is elmondja hogy a „[...] mondat szavaival jelölt eszmék: a) tudottak, b) nem tudottak”, illetőleg: „A mondat természete szerint a mondó újságolni akar a hallónak: ez áll; de az is áll, hogy újságát tisztán meg akarja értetni vele” (Brassai 1888: 21, 29). Brassai voltaképpen azt a jelenséget fedezte föl, amelyet a majdani prágai iskola nyomán fókusz-háttér tagolásnak szokás emlegetni (szem-

ben a topic-comment tagolással, l. Kiefer 1997: 114). A szövegtani kutatások nyomán a jelenségnek egyre-másra megmutatkoztak és megmutatkoznak a szövegmondaton, illetőleg a megnyilatkozáson kívüli tulajdonságai, valamint a hírértékkel összefüggő kérdései (Beaugrande–Dressler é. n. [2000]: 112–3; 184–210). A hazai tudományosságban a költői szövegművek formai és mondattani kérdéseinek Elekfi László (1986) szentelt monográfiát, Wacha Balázs (1995) a mondat aktuális tagolását a hírértékkel együtt vizsgálva a történeti szintaktika keretében mutatja be. (A következőben az aktuális tagolás mint olyan a Büky–Korchmáros 1998 és a Büky–Füköh 2001, már említett dolgozatokban érvényesített felfogás alapján szerepel.)

Alapesetű hírértéknek minősíthető minden olyan „előfordulás”, amely tulajdonképpen az elem „nem előfordulás”-ának elutasítása. Ez a megállapítás azzal is kiegészíthető, hogy az előfordulások egy része a köznyelvi előfordulásokkal megegyező, így ezek az elem(együttes)ek jelölhetők ① számjelzéssel. Második fokon van a hírértékszint, ha a nyelvi elem(együttes)ek kevésbé valószínűek, valamelyest meglepőbbek a befogadó számára, alább ezek a ② számjelzésű részek. A valamenynyire valószínű választási lehetőségen kívül esni látszó elem(együttes)eké a ③ számjelzés. (A hírértékszint efféle csoportosítását l. Beaugrande–Dressler é. n. [2000]: 189–90.) A hírértékszint illetően megállapítása bizonyára sok tekintetben a kutató saját megállapításain alapul, amelyek esetenként (szép)irodalmi ízlésétől, (nyelvi és szakmai) műveltségétől és egyebektől függ(het), a hírértékviszonyok megállapítása mégis sokkal közelebb vihet a költői szövegmű egyes elemeinek (illetőleg egészének) stílárius állapotleírásához, mint az olyan módozatok, amilyenek egy előre megállapított szerepkör kiszolgálásának céljára vélik megtalálni a stílusalkotó tényezőket. Aligha lehetséges a hírközlélmélet információfogalmát, vagyis az üzenet kiválasztásában rejlő szabad választás mértékét pontosan, tárgyilagosan és mindenütt kimutatni a szövegmű elemeiről a nyelvi anyag, a nyelvi felépítés, továbbá a jelentések, érzelmi és hangulati velejárók voltaképpen egyszerre való érvényesülése miatt.

2.1. Egy költői szövegmű felépítése hírértékviszonyainak áttekintése következik Füst Milánnak a Szózat az aggastyánhoz című versével (Füst é. n.¹. 11–2), amelynek szövege az itt közölthöz képest a jelen vizsgálat szempontjából jelentéktelen különbségeket mutat a későbbi köteteiben, lásd alább. A vers metaforái és szövegmondatai a jelen szövegváltozat alapján vannak meg a Füst Milán metaforahasználatának alapjai (szótárszerű feldolgozásban) című és a Füst Milán metaforahasználatának szövegmondattanából (szótárszerű feldolgozásban) című könyveimben (Büky 2002; Büky 2004). A hírértékszintek vélhetőleg összefüggést mutatnak e költői szövegmű más jellemzőivel, így jelesül a rémának minősülő részekkel, a metaforákkal és egyebekkel.

A költemény szövege a következő:

„Bandzsítani kezd a szemed, mert itt az időd, küszöbödön már az öregség,
S te két szempontból nézed majd a végtelent: szögben töröd,
S ha tombol is az éjfél majd körüléd, meg se moccansz, ami kérlelhetetlen,
nem alkszol vele,

Mert az vagy rég magad! S ha felhőid közt olykor eléd járúl egy-egy emberarc,
Te mozdulatlan várod őt, nem bíztatod, nem kergeted
S úgy ülsz előtte, mint a hegy.

Vérző fogakkal álmodol, forognak súlyos álmaid s ki pitvarodban netán lányt
ölel,
Riadtan áll odébb, mikor mozdúlni hall. Azt mondják, ételek az eszmény-
képeid
S valóban képzeleted kövér nőknek hízeleg a főztjükért, – egy nagy leves,
Hatalmas sült tökök és répák, hízott borjak járkák olykor ültödöt körül
S te lassan ingatod a fejed erre – s titkaidat magad elhallgattatod:

Hogy nincsen hajnalod, mely néked énekelne s nincsen éjszakád,
Mely érdekelne, – néha tompán sírsz. S a háztetőiden [Új oldal köv.]
Hiába járkál lámpásával már a régi rém, hiába zörget, nem figyelsz,
Nem nézel már utána, mért zavar? Mivelhogy mind letűnt,
Akinék tartozol. S ki ott fenn jár, a lelkiismeret, nemlétezőkhöz küld¹, hogy
térdepelj.²
Oh³ átok az, hogy itt maradtál⁴ bólogatni – s gyász és átok elszakadni, jól
tudom. S hogy nem beszélsz,
Megértelek. Maradj csak csendesen. S a csendes, sötét apácára bíz magad,
Az éjszakára bíz⁵ elárvult lelked. Majd ő megtanít,
Hogy megszeresd új társaid
S barátokként fogadd, kik régi⁶ barátaid,
S akikhez máris tartozol:
Az elfeledtek árnyait.”

A fentebb említett szövegváltozatok a következők:

¹ Füst é. n.¹: *küld*; Füst 1969: *küld*

² Füst é. n.²: ezután új oldal következik; Füst 1969-ben új verszak következik

³ Füst é. n.²: *Óh*; Füst 1969: *Óh*

⁴ 1948: *ittmaradtál*; 1969: *ittmaradtál*

⁵ Füst é. n.²: *bízd*; Füst 1969: *bízd*

⁶ Füst é. n.²: *rég*; Füst 1969: *rég*

A költemény kilenc szövegmondatra (rövidítve: **szvm**) tagolható. Ezek és a szövegmondákat felépítő szövegmondategységek (rövidítésük: **szvmegys**) folyamatos számozást kaptak: **1. szvm: 10 szvmegys**, amint az alábbi részben látható. Külön feltüntetem, ha a szövegmondat (a benne lévő szövegmondategységgel együtt) grammatikai mondatnak (rendszermondatnak) tartható (rövidítése: **grm**), vö. Károly 1980–1981: 53. Feltüntetem az egynél több **grm** számát: **5. szvm: 10 szvmegys, 3 grm**.

A veresszövegben metaforának minősített szavak dőlt betűsek.

Az aktuális tagolás rémáját ®, témáját aláhúzás jelzi.

A téma és a réma egybeesését ez a jel mutatja: ®.

A [TM] jelölés a rémához képest más szövegmondat(egység)ben lévő témára, illetőleg a szöveghelyhez érhető témára hívja fel a figyelmet.

A verssorok végét egy |, a versszak végét két || jelzi.

A metaforákban szereplő szavak mint grammatikai mondatok részei különféle mondatrészek lehetnek: **alany**, **állítm[ány]**, **hat[ározó]**, **jelző**. A metaforát felépítő szavak mondatrész-minősítései közül a dőlt betűs vonatkozik a megfelelő metaforarészre: 2 ③ ® *forognak súlyos álmaid # állítm # alany* (a # jel különíti el a szerepköröket), a jelölés mindig az először metaforarészként álló mondatrészen érvényesül először. – A szögletes zárójeles mondatrész nincs jelen, de (nyelvi) tudásunk alapján megállapítható, sőt a következő példában az a szó is megállapítható, amelyik ténylegesen szerepelhetne, ezért a szövegen csillag (*) jelöli: ③ ® *küszöbödön már az öregség, | hat # [állítm (áll*)] # alany*.

Nyíl mutatja a költői szöveg azon szerkesztményét, amely a köznyelvi vonzatszerkezetből levezethető: (← vki alkuszik vkivel [vmire]).

NAGYBETŰS ÍRÁS mutatja a kikövetkeztethető elemeket (előismeretek, alapmetaforák stb.)

* mutatja az alapmetaforákat, például: **a titok beszél*.

Rövidítések: névm = névmás, szragos hsz = személyragos határozószó, vho-
gyan = valahogyan, vhol = valahol, vki = valaki, vmi = valami, vmiért = valamiért
(Az idézetekben lévő rövidítések feloldása első szövegbeli előfordulásuknál van.)

- ⊇ bővítése
- ⊈ nem valódi bővítése
- ⊆ része
- ①, ②, ③ a hírértékszint foka
- M = metafora
- vR = viszonylagos redundancia

● 1. szvm: 10 szmegy, grm

1. 1 ② Bandzsítani kezd a szemed,

1. 2 ② mert itt az időd,

*AZ ÖREGSÉG KÜSZÖBÖDÖN VAN ~ ÁLL (← ① vmi küszöbön van ~ áll)

1. 3 ③ ® *küszöbödön már az öregség, | hat # [állítm (áll*)] # alany*

1. 3 ③ ® *küszöbödön már az öregség, | hat # [állítm (áll*)] # alany*

1. 3 ③ ® *küszöbödön már az öregség, | hat # [állítm (áll*)] # alany*

TE (névm) → A MEGSZÓLÍTOTT LÍRAI SZEMÉLY

1. 4 ② S te két szempontból nézed majd a végtelent:

1. 5 ② szögben töröd, |

*AZ ÉJFÉL TOMBOL A MEGSZÓLÍTOTT LÍRAI SZEMÉLY KÖRÜL
(← ① vmi tombol vhol)

1. 6 ③ ® S ha tombol is az éjfél majd körüled, *állítm # alany # hat*

1. 6 ③ ® S ha tombol is az éjfél majd körüled, *állítm # alany # hat*

1. 6 ③ ® S ha tombol is az éjfél majd körüled, *állítm # alany # hat*

1. 7 ② meg se moccansz,

*VAN VALAMI, AMI KÉRLELHETETLEN

1. 8 ② [TM] ami kérlelhetetlen,

*nem alkuszol a kérlelhetetlennel (← vele /szragos hsz/) (← ① vki alkuszik vkivel [vmire])

1. 9 ③ ④ nem *alkuszol vele*, | *állítm # hat*

1. 9 ③ ④ nem *alkuszol vele*, | *állítm # hat*

KÉRLELHETETLEN VAGY

1. 10 ③ Mert az vagy rég magad!

Ebben a szövegmondatban az 1. 1 szövegmondategység mint kijelentés a ② fokra tehető, minthogy a (szövegművet elmondó) beszélőtől természetes közlésnek számíthat, a beszédpartnerének valóban (a szövegmű világának valóságában) bandzsítani kezd a szeme; e tekintetben tehát a szövegmondategységnek mint jelcsoportnak a váratlansága második szintű. Minthogy az „előfordulás” az „elő nem fordulás” elutasításaként fogható fel, tehát minden köznyelvi kiválasztás voltaképpen elsőfokú hírértéken van. A {1. 2 ② mert itt az időd} szövegmondategység kijelentése az 1. 1-ben lévő kijelentés magyarázata, ám nincs összhangban a várhatóság átlagával, hiszen a bandzsításra voltaképpen nem magyarázat az „itt az idő” állítás (és az sem, ami majd ezzel kapcsolatosan következik). A *bandzsít* jelentésleírása: „1. <A szem szerkezeti hibája> két szemével nem párhuzamosan v.[agy] egyenesen, hanem keresztben v. ferdén néz” (ÉrtSz.). Egyébiránt ez a rendellenesség, a strabismus felnőttkorban úgynevezett bénulásos kancsalsággént jelenhet meg, és kialakulhat a kettős látás, a diplopia. – A szövegmondategység nyelvi felépítése köznyelvi, az *itt az idő vmire* szerkezet (ÉrtSz. *idő 2.*) kiválasztása, illetőleg a szépirodalmi nyelvhasználati hagyomány alakulatának választása, a szótárban a nyelvi példa: „*Itt az idő*, most vagy soha!” Ugyanez a példa van a PSz.-ban (*idő 2.*: *itt az ~ v. ideje*); A JuSz.-ban is van előfordulás: „*Itt az idő*, hol egy lesz csak az ellen: | A butaság” (*idő 2.*: *itt az ~*). Ami miatt az {1. 2 ② mert itt az időd} váratlansága valamelyest nagyobb az első foknál, az a kifejezés bizonyos fokú szimbolikussága, amelyet az idő birtokként való említése („idő”) emel nagyobb hírértékűvé a személyhez nem kapcsolódó *itt az idő* általánosságához képest.

Az {1. 3 ③ ④ *küszöbödön* már az *öregség*} szövegmondategység az előzőt magyarázó kijelentés is lehet, a *hiszen* kötőszóval ezt meg lehetne erősíteni, és okadó magyarázó viszonyt észlelni, de kapcsolatos továbbfűzésnek is tartható, ekkor a szövegmondategységbe tehető *és* kötőszó tüntetné el az aszindetont. A köznyelvi *vmi küszöbön áll* szerkezetből grammatikai metaforát alakított ki a költő az alanyi résznek az *öregséggel* való kitöltése révén: *AZ ÖREGSÉG KÜSZÖBÖDÖN VAN ~ ÁLL. Ebből az alapmetaforából az *áll* ige is ki van véve, és ez ugyancsak emeli a szerkezet váratlanságát.

A metaforák és a metonímiák úgynevezett merészsége (a szokatlan, a meghökentető) társítás magasabb nagyságrendű entrópiát eredményez, ugyanakkor azonban csökkenti a költői nyelv egyéb elemeinek szervezettségét. A szerkezet Füst Milán-i alakítása is viszonylag magas hírértékűnek tartható. A tudományos próza nyelvéből mutatható példa, amelyben az iménti elemzés úgynevezett alapmetaforája valóságos használatban van: „Úgy érezte [W. Goethe], hogy az *öregség küszöbén áll*” (Babits é. n. [1936]: 416). Lehet példát találni az szerkezetre igei tag nélkül is a költői nyelvből és az esszényelvből is: „Erőt gyűjt [a költő] az utolsó szárnyalás-

hoz, | mely az *öregség küszöbéről* | még egyszer ég felé röpti” (Rákos 1965: 11); „a technikai remeklések a fájdalomába beletörődött, az *öregség küszöbén*, tétovázó lélek magányát kendőzik csupán” (Sötér 1946: 116). Az ÉrtSz. a *vmi küszöbön (van,)* áll („a) rövidesen bekövetkezik”) mellett a *küszöbön áll a halál* szerkezetet is leírja „b) közvetlenül fenyeget” jelentéssel. Átvitt jelentést és választékos használatot is jelez a szótár (*küszöb* 3.), és ez – valamint az irodalmi nyelvből való példák is – a mutatja, hogy számolhatni a magasabb hírértékkel. A példák: „*küszöbödön van már az ítélet napja*” (Petőfitől, vö. PSz. *küszöb* 2. a.) és „Te itt a *halál küszöbén térdelve* diskurálsz” (Gárdonyi Gézától). A költői nyelv lényegének tartható, hogy kihasználja a jelentések elsajátításában az általános mód mintájára e folyamatnak kontextuális módozatait, „[...] de az ily módon nyert kontextusok száma túlságosan kevés, és a nyelv denotatív használata révén meggyökeresedett egyes szokások ellen hat” (Marcus 1977c: 141). A szótárban rögzített *vmi küszöbön (van,)* áll szerkezet olyan szemantikai tartalmú alanyt kapott, amellyel váratlansága emelkedett. A köznyelvi várhatóságnak inkább a (szótárban is meglévő) *küszöbön áll a halál* szerkezet felelne meg.

A következő két szövegmondat egység állításaira vonatkozó tartalmi következmények az {1. 1}-ben lévő kijelentésnek – {1. 4 ② S te két szempontból nézed majd a végtelent: 1. 5 ② szögben töröd} –, ezért várhatóságuk nem magas fokú; viszont az {1. 4} állítása némi váratlansággal jár. Ezt a *vki a végtelent nézi* szerkezet okozza, amelyben a *végtelen* főnév a költői nyelvhasználatban sem gyakori használatban áll: „2. ||a. (átv[itt], ritk[a]) Vminek nem korlátozott volta; korlátatlanság” (ÉrtSz. *végtelen* a.). Emiatt kapott az {1. 4} másodfokú hírértéket. És ugyanezt az {1. 5} is, amely a **nézésed (két különböző) (látó)szögben történik* állítást tartalmazza. (Az emberi szempár vízszintes látószöge kb. 180°, függőlegesen 120°.)

Az {1. 6 ③ ® S ha *tombol* is az éjjél majd körüled} szövegmondat egység mellérendelt kijelentés az előző(ek)höz, meglepősége nagy. A benne lévő metafora – *tombol az éjjél vhol* – köznyelvi és költői kontextusból van szótárázva: „2. (átv) <Vészes, romboló természeti jelenés> teljes erejében érvényesül. ~ az ár, a szél, a tenger, a tűz, a vihar”, és a költői nyelvből való példa: „Szél *tombol* a kertben, egy ág leszakadt” (Radnóti Miklós) (ÉrtSz. *tombol* a., RadSz. *tombol* a.). Az *éjjél* fölfogható valaminő természeti jelenség metonímiájának is, nem is szólva arról, hogy Füst Milán költői nyelvében számos konkordanciája van. Ugyancsak van előfordulása a *tombol* igével alkotott metaforának: „Mosolyogsz, mialatt az *éjszaka tombol* s a bomlott holdi gyűrűzet | Sose látott káprázatot ontva, kerengve küzd még maradásáért” (A mélyen alvó, Ny. 1924. I, 606). E szövegrész korábbi változata így volt: „*Tombol* majd a *sötétség* körüled, ám te meg se moccansz” (Az élet alkonya, Ny. 1932. I, 559). A *sötétség* és az *éjszaka* metonimikus összefüggése miatt a hírérték voltaképp a költő e módosítása folytán itt nem változott.

Az {1. 7} elsőfokú hírértékűnek tartható, minthogy a különböző természeti erők *tombolása* nem okoz mindig és mindenkiben olyan félelmet, amely arra készítené, hogy – a veresszöveg szavával: – megmoccanjon. Ugyanakkor megkapja az olvasó e magatartás magyarázatát: {1. 8 ② [TM] ami kérlelhetetlen, 1. 9 ③ ® *nem alkuszol vele*} szövegmondat egységekben. Azt az előfeltevést, hogy VAN VALAMI, AMI KÉRLELHETETLEN, cáfolja az {1. 9}, és e cáfolat mint kijelentés

nagyobb fokú váratlanságot jelent az előfeltevésnél, minthogy a *vki alkuszik vkivel [vmire]* szerkezet alapján az alkuvás volna a várható történés. A szakaszt lezáró szövegmondat egység meglepőségi foka magas, minthogy az {1. 10 ③ Mert az vagy rég magad} kijelentés voltaképpen a VAN VALAMI, AMI KÉRLELHETETLEN megállapítással látszólag ellentétes, hiszen a kijelentés a "kérlelhetetlen dolgok" halmazába helyezi a megszólított személyt. Ez a személy is kérlelhetetlen, mint az a dolog, amelyet az előző szöveghely említett: {1. 8 ② [TM] ami kérlelhetetlen}. A magas hírértékfokú kijelentések visszatekintő értékelésében az **éjfél tombol körüléd* metafora erősödik, minthogy feltehető, hogy ez a jelenség összefüggésben van a {*küszöbödön már az öregség*}-gel, amely általános tapasztalat szerint {*kérlelhetetlen*}, és amellyel nem lehet alkudni bekövetkezéséről és főleg végső következményéről, amelyről a szövegmű vége tartalmaz megállapítást. Az **éjfél tombol körüléd* metafora hírértékét emeli az a körülmény is mint felértékelés, hogy a Füst Milán-i lírában az *éjfél* és az *éj*, az *éjszaka* és szócsaládja számos esetben ugyancsak magas hírértékszinthez használódik fel (részletesen l. Büky 2000: 232–9), ám azokon a helyeken is jobbra meghatározatlan jelentésszintűben, a *éjféllal* és szócsaládjával alakított képrendszerben ez a tényállás az entrópiát csökkenti.

• 2. szvm: 6 szvmegys, grm

*A MEGSZÓLÍTOTT SZEMÉLY FELHŐI

EMBERARC 'ember'

2. 1 ③ ② S ha *felhőid* közt olykor eléd járul egy-egy emberarc, # *hat* #
AZ EMBERARC ELÉD JÁRUL (← ① vki vmi vki elé járul vhol)

2. 1 ③ ② S ha *felhőid* közt olykor eléd járul egy-egy emberarc, | *állítm* # *alany*

2. 1 ③ ② S ha *felhőid* közt olykor eléd járul egy-egy emberarc, | *állítm* # *alany*
[AZ EMBERARCOT] ← ÖT MOZDULATLAN VÁROD (← ① vki vár vkit vhogyan)

2. 2 ② Te mozdulatlan várod őt,

*NEM BÍZTATOD AZ EMBERARCOT (← ① vki bíztat vkit)

2. 3 ② nem bíztatod,

*NEM KERGETED EMBERARCOT (← ① vki kerget vkit ~ vmi)

2. 4 ② nem *kergeted* |

*A HEGY ÜL ELŐTTED (← ① vki ül vmi ~ vki előtt)

2. 5 ② ② S úgy *ülsz* *előtte*, 6 ③ ② mint a *hegy*. || *állítm* # *alany* # *hat*

2. 5 ② ② S úgy *ülsz* *előtte*, 6 ③ ② mint a *hegy*. || *állítm* # *alany* # *hat*

2. 5 ② ② S úgy *ülsz* *előtte*, 6 ③ ② mint a *hegy*. || *állítm* # *alany* # *hat*

[Új versszak következik.]

A {2. 1} szövegmondat egység ③ szintű hírértéket hoz, annak ugyanis nincs elvárhatósága, hogy a megszólított személynek felhői vannak. A **te felhőid* alapszerkezet voltaképpen eleve metafora a birtokos szerkezet miatt, amely a fantáziát és a valóságot egyaránt jelzi, és egységbe is hozza (Fónagy 1982: 308), a *felhő* pedig egytagú metaforaként majd a {2. 4 ② nem *kergeted*} és a {2. 5 ② S úgy *ülsz* *előtte*, 6 ③ ② mint a *hegy*} szövegmondat egységek révén értékét sem veszti. A *járul*

a szótárban: „1. (vál[asztékos/an/]) <Személy, csoport kivételes v. ünnepi alkalommal> v[ala]mely feladat elvégzése, kül.[különösen] hódolatának, részvételének v. tiszteletének kifejezése, ill. v[ala]mely kérésének előterjesztése végett megy, lép vki, vmi elé v. v[ala]hová” (ÉrtSz. járul), ilyenformán a hírértékszint emelkedik, minthogy az *emberarc* főnév az az alany, melyet *vki vmi vki elé járul* szerkezet fölött. Az *emberarc* szó nincs szótározva (ÉrtSz.; Nsz. *arc* a.), Török Gábor a szó létét is kétségbe vonta egy József Attila-vers kapcsán (Bukj föl az árból), amelyekben az *emberarcú* szó szerepel: „Ez a szó nem egy föltett **emberarc* szónak az -ú melléknévképzővel való továbbképzése”, ugyanis „az egész pregnánsan metaforikus összetett szó” (Török 1976: 304). A szó megvan a szépróza nyelvében is: A leghatalmasabb év [...] meghal, fáradtan, elgyengülve, anélkül, hogy utolsó szempillantása izgatott *emberarcokra* esné” (Mikszáth 1883: 138; NB. Mikszáth Kálmán szerzősége nem bizonyos, l. i. m. 356); „[A kis Jókai] pompásan rajzolja le természet után az állatokat. Egyszer-másszor *emberarcokat* talál el meglepően” (Mikszáth 1907: I, 28). A *emberarc* szónak – amely pars pro toto metonímia, jellemzően: *testrész* → 'ember', hasonlóképp *fej* → 'ember', *kéz* → 'ember' (vö. Károly 1970: 239, 372) – megjelenése váratlan, ezért a trópus egészében minőségi fordulat van, a hírértékszint magas. A metonimikusság magyarázata: az 'ember'-t teljes halmazként értve minden 'emberarc' része (⊆) e teljes halmaznak ugyanúgy, mint maga az 'ember', minthogy az 'ember' halmazként éppenséggel teljes egészében része (⊆) a saját halmazának.

A hírértékszint a szokásos alaphelyzetbe kerül a {2. 2}, a {2. 3} és a {2. 4} szövegmondat egységekkel, minthogy a tapasztalatnak, az efféle helyzetnek megfelelő e kijelentéseknek a tartalma: aki elé járul(nak) valaki(k), az többnyire méltóságteljesen, mozdulatlanul ül, és általában meggondolja, hogy biztassa-e a valamiért az elébe járulót, és általában nem kergeti (el). Megemelkedik a hírértékszint a {2. 5} S úgy *ül*sz előtte, 6 ③ mint a *hegy*} szövegmondat egységekben, ugyanis a {2. 5} kijelentése még egyezik a tapasztalattal, a grammatikai felépítés is, majd a *mint a hegy* szerkesztmény felborítja a várhatóság rendjét – elfogadhatóbb és alapszintű hírértékű lenne például: **úgy ül*sz előtte, *mint egy király* –, hiszen **a hegy ül* előfeltevést kell a kijelentés elfogadhatósági feltételévé tenni. A **hegy ül* alapmetafora egyébként a nyelvhasználat *hegy* metaforái közé illeszkedik: *hegygerinc*, *hegy láb*, *a hegy pipál* („Füstbokor itt és ott tapad az erdőre, Mint mikor a *hegy pipál*” – Arany Jánostól idézi az ÉrtSz. *pipál* 3. a.). Füst is használt ezekből: „A tó: hegyek közt, minden part nélkül, mint az edény vize; – az orromtól ered és a *hegyek lába* beleér” (Füst 1999: I, 221). Nyelvhasználatában másutt is feltűnik a *hegy*, például ebben a szétbontott hasonlatban, amelynek tertium comparationis is nyelvi kifejezést kapott: „Pokoli hatalmak: nem idő[s] [asszony] még s az aggság megingathatatlan ereje van benne. Olyan, mint a *hegy*” (Füst 1999: I, 789).

● 3. szvm: 5 szvmegys, grm

3. 1 ② Vérző fogakkal álmodol,

SÚLYOS ÁLOM (← *az álom súlyos)

*AZ ÁLOM FOROG

3. 2 ③ ④ *forognak* [①] súlyos álmaid # *állítm* # **alany**

3. 2 ③ ④ *forognak* [①] *súlyos álmaid* # *állítm* # *alany*
 3. 2 ③ ④ *forognak* [①] *súlyos álmaid* # *jelző* # *alany*
 3. 2 ③ ④ *forognak* [①] *súlyos álmaid* # *jelző* # *alany*
 3. 3 ② s ki pitvarodban netán lányt ölel, |
 3. 4 ② Riadtan áll odébb,
 3. 5 ② mikor mozdúlni hall.

A {3. 1 ② Vértő fogakkal álmodol} szövegmondategység váratlansága második szintű, a {2 ③ ④ *forognak súlyos álmaid*}, de a harmadik fokra tehető az **álom forog* alapmetafora a váratlansága okán. Az előzetes ismeretek alapján nem az *álom*, hanem az *forog*, aki az álmodó (**álmodó*). Ez az álmodó a költő lírájában néhány más helyen is megtalálható: „benned s körüléd jár az álom végeláthatatlanúl, – hanyatlasz el, – | S amellet mosolyogsz, akár a boldogok. Hát jól esik a küzdelmet feladnod *álmodó?*” (Füst 1969: 44–5); „De minek a szó? Nincs többé dolgom itt. | Akár az *álmodó*, a másik oldalra fordulok” (Füst 1969: 47); „Mosolyogsz, mialatt az éjszaka tombol s a bomlott holdi gyűrűzet | Sose látott káprázatot ontva, kerengve küzd még maradásáért. | S te feladod a küzdelmet, *álmodó?*” (A mélyen alvó, Ny. 1924. I, 606). Ezekből a szövegdarabokból a második mutatja, hogy az alvás közben mozgó, másik oldalára forduló ember mint előzetes ismeret, általános tudás hathatott a nagyobb hírértéket hozó cserére: **az álmodó forog* \nsubseteq az *álom* (*'az álmodó álma'*) *forog*. Ugyancsak meglepő választás az *emlék* és a *téboly* főnevek metaforában lévő használata a költő nyelvében: „holott porhanyó házukban is a gyerekeik emléke *forog* még” (Füst 1969: 19); „a száraz szélben több s többféle téboly is *forog*” (FÖv.⁴ 152–3). És ez a magas hírértékű alakulat minthogy a költő nyelvében másutt is előfordul (és bizonyos rokon értelmű szavak mondhatni: Markov-sorozatának tagjaként), csökkentti a Füst Milán-i költői nyelv belső választási szabadságát, vagyis a pillanatnyi és a maximális entrópia viszonyát (vö. Büky 1989: 205). Ugyanezt az *álom* főnévhez tartozó (egyébként kevesebb tagú) sorozatból szintén igazolhatni: az álomképek mozgásának nyelvi képpé tételében a (*vmi*) *körül jár* szerkezettel egyes szemantikai jegyeiben, a köröző mozgásban egyenértékű az (*álom*) *forog*, vagyis a költő következetes nyelvi alakítással rögzíti bizonyos képzeteket, egyes valószínűségek a korábbiaktól függenek (legalábbis a versolvasó számára), az efféle speciális folyamatok a már többször említett Markov-folyamatok (Shannon–Weaver 1986: 22); és az idetartozó példa: „benned s körüléd jár az álom végeláthatatlanúl” (FÖv. 43).

A szóban lévő szövegmondategységben az **az álom súlyos* alapmetafora van, amelynek van várhatósága a költői nyelvben, az ÉrtSz. Babits Mihálytól idézi a *súlyos* 'nyomasztó <lelkiállapot>' melléknév átvitt jelentésére: „E *súlyos* álmok össze-zúznak” (*súlyos* 4. ||a.).

A szövegmondat másodfokú hírtékszinten van lezárva a {3. 3 ② s ki pitvarodban netán lányt ölel, | 4 ② Riadtan áll odébb, 5 ② mikor mozdúlni hall} az utolsó szövegmondategységekkel. Az egységek közül a {3. 5} összhangban van a korábbiakhoz szükséges **az álmodó forog* \nsubseteq az *álom* (*'az álmodó álma'*) *forog* ismeretekkel: **aki alvás közben mozdul (= forog), az zajt kelt(het), amelyet hallhatni (a pitvarban).*

● 4. szvm: 11 szvmegys, grm

4. 1 ② Azt mondják,

4. 2 ② ételek az eszményképeid |

*KÉPZELETED NŐKNEK HÍZELEG A FŐZTJÜKÉRT (← ① vki hízeleg vkinek vmiért)

4. 3 ③ S valóban képzeted ® kövér nőknek hízeleg a főztjükért, – **alany # hat # állítm # hat**

4. 3 ③ S valóban képzeted ® kövér nőknek hízeleg a főztjükért, – **alany # hat # állítm # hat**

4. 3 ③ S valóban képzeted ® kövér nőknek hízeleg a főztjükért, – **alany # hat # állítm # hat**

4. 3 ③ S valóban képzeted ® kövér nőknek hízeleg a főztjükért, – **alany # hat # állítm # hat**

*LEVES, TÖKÖK ÉS RÉPÁK, BORJAK KÖRÜLJÁRJÁK ÜLTÖDET (← ① vki ~ vmi körüljár vmit ~ vkit ⊇ ← *körüljár*: „3. (átv) <Egymásnak v. mindig másnak adogatott tárgy> a körben ülök v. állók mindegyikéhez eljut. ~ *vmely étel v. tárgy. A pecsenye háromszor ~t a vacsora alatt.* □ *Hoztak neki mindenből, ami már körüljárt.* Jók[ai]” ÉrtSz. *körüljár* 3.)

4. 4 ③ egy nagy leves, | Hatalmas sült tökök és répák, hízott borjak járják olykor ültödet körül | **alany # állítm # hat**

4. 4 ③ egy nagy leves, | Hatalmas sült tökök és répák, hízott borjak járják olykor ültödet körül | **alany # állítm # hat**

4. 4 ③ egy nagy leves, | Hatalmas sült tökök és répák, hízott borjak járják olykor ültödet körül | **alany # állítm # hat**

4. 4 ③ egy nagy leves, | Hatalmas sült tökök és répák, hízott borjak járják olykor ültödet körül | **alany # állítm # hat**

4. 4 ③ egy nagy leves, | Hatalmas sült tökök és répák, hízott borjak járják olykor ültödet körül | **alany # állítm # hat**

4. 4 ③ egy nagy leves, | Hatalmas sült tökök és répák, hízott borjak járják olykor ültödet körül | **alany # állítm # hat**

4. 4 ③ egy nagy leves, | Hatalmas sült tökök és répák, hízott borjak járják olykor ültödet körül | **alany # állítm # hat**

4. 4 ③ egy nagy leves, | Hatalmas sült tökök és répák, hízott borjak járják olykor ültödet körül | **alany # állítm # hat**

4. 4 ③ egy nagy leves, | Hatalmas sült tökök és répák, hízott borjak járják olykor ültödet körül | **alany # állítm # hat**

4. 4 ③ egy nagy leves, | Hatalmas sült tökök és répák, hízott borjak járják olykor ültödet körül | **alany # állítm # hat**

4. 4 ③ egy nagy leves, | Hatalmas sült tökök és répák, hízott borjak járják olykor ültödet körül | **alany # állítm # hat**

4. 4 ③ egy nagy leves, | Hatalmas sült tökök és répák, hízott borjak járják olykor ültödet körül | **alany # állítm # hat**

4. 5 ② S te lassan ingatod a fejed erre –

*A TITOK BESZÉL

*ELHALLGATTATJA A TITKOKAT (← ① vki elhallgattat vkit ~ vmit)

4. 6 ③ s titkaidat magad ® elhallgattatod: || **tárgy # állítm**
 4. 6 ③ s titkaidat magad ® elhallgattatod: || **tárgy # állítm**
 *VKINEK HAJNALA VAN ~ NINCS
 4. 7 ③ ® Hogy *nincsen hajnalod, állítm # alany*
 4. 7 ③ ® Hogy *nincsen hajnalod, állítm # alany*
 *A HAJNAL (← mely /névm/) ÉNEKEL
 4. 8 [TM] mely ③ ® néked *énekelne [alany] # állítm*
 4. 8 [TM] mely ③ ® néked *énekelne alany # [állítm]*
 *VKINEK ÉJSZAKÁJA VAN ~ NINCS
 4. 9 ③ ® s *nincsen éjszakád, | állítm # alany*
 4. 9 ③ ® s *nincsen éjszakád, | állítm # alany*
 *AZ ÉJSZAKA (← mely /névm/) ÉRDEKEL (← ① vkit érdekel vmi)
 4. 10 ③ *Mely érdekelne, – [alany] # állítm*
 4. 10 ③ *Mely érdekelne, – [alany] # állítm*
 4. 11 ② néha tompán sírsz.

A {4. 1 2} szövegmodategységek is másodfokú hírértéken vannak, a {4. 3 4} azonban már magasabb fokú. A **képzeted nőknek hízeleg a főztjükért* vonzatszerkezetes metaforában a *képzeted* (alanyi) rész megszemélyesítés, e *képzeted* ugyanakkor elvont része és birtoka is a megszólított személynek (és így metonímia), tehát váratlansága némileg kisebb, ám a metafora többi része, amely révén e *képzeted* perszonalizálódik, magasabbra emeli a hírértékszintet, a köznyelvi vonzatszerkezet az ①-ről a ③-ra váltódik. Ugyanilyen váltással él a költő a {4. 4} szövegmodategység teljes képében, amelyben a *leves*, a *tökök*, a *répák*, a *borjak* cselekvése szintén hírértéknövelő metaforacsoport; a köznyelvi várhatóság **a kövér nők járják ültödet körül* (← ① *vki ~ vmi körüljár vmit ~ vkit*). A teljes képben, amelyben a köznyelvi vonzatszerkezetnek a szokásostól eltérő kitöltése eredményezi a metaforát, egyedül az *ültödet* tárgyszerepű rész az, amely nem váratlan a szövegelmélet miatt, ám ez a tárgy mint szerkezet rész nem engedi a váratlanságot csökkenteni, minthogy akkor a *körüljár* tárgyatlanul használt igének az ÉrtSz.-ban (fentebb idézett) átvitt értelmű használata érvényesülne ① fokú hírértékkel. Az (*egy nagy*) *leves* az korábban megnevezett *ételeknek* egy fajtája, hasonlóképpen a (*Hatalmas sült*) *tökök és répák, (hízott) borjak* is szinекdochés viszonyban van az *ételekkel*.

A következő metafora szintén emeli a hírértéket: {4. 6 ③ s titkaidat magad ® *elhallgattatod*}, az nem váratlan, ha valaki nem beszél a titkairól, ám itt azt az előzetes ismeretet kell feltételezni, hogy a megszólított személynek megszemélyesített titkai vannak (**titok beszél ~ vmilyen hangot ad*), és ezeket el lehet hallgattatni. A köznyelvi hírértékszint (① *vki elhallgattat vkit ~ vmit*) tehát megemelkedik. És továbbra is magas a hírérték a **hajnal énekel* alapmetafora révén, illetőleg azért, mert a beszélő szerint a megszólított nincsen birtokában ennek az **éneklő hajnalnak*, amiképpen az *éjszakája* sincs. Ezek a tagadások a *hajnal* és az *éjszaka* mint időszakok metonímia szerepkörű szimbolikus tartalmazók, választhatóságuk magas hírértékkel jár. Amint már szó volt róla, a költő nyelvében az *éjszaka* és szócsaládja képrendszert alkotó használatot mutat, és így a lírai életművet ismerő olvasó számára a szó váratlansága kisebb.

● **5. szvm: 10 szvmegys, 3 grm**

A HÁZTETŐIDEN JÁRKÁL LÁMPÁSÁVAL A RÉM (← ① vki járkál vhol vmivel)

5. 1 ③ S a háztetőiden | Hiába járkál lámpásával már a régi *rém*.

5. 2 ② hiába zörget,

5. 3 ② nem figyelsz, |

5. 4 ② Nem nézel már utána, (← ① vki utánanéz /vkinek ~ vminek/)

5. 5 ② mért zavar? (← ① vki zavar vkit)

5. 6 ② Mivelhogy mind letűnt, |

5. 6 ② Akinek tartozol. (← ① vki tartozik vkihez)

*A LELKIISMERET RÉM (← *ki* /névm/)

5. 7 ③ S [TM] *ki* ott fenn jár,

5. 8 ③ ® a *lelkiismeret*, **alany** # **állítm**

*A LELKIISMERET (← *ki* /névm/) (← ① vki jár vhol) JÁR [A HÁZTE-TŐIDEN (← ① ott fenn)]

5. 7 ③ S [TM] *ki* ott fenn jár,

5. 8 ③ ® a *lelkiismeret*, **alany** # **állítm**

*A LELKIISMERET KÜLD [ENGEM] nemlétezőkhöz (← ① vki küld vkit vkihez vmiért)

[5. 8 ③ ® a *lelkiismeret*] 5. 9 *nemlétezőkhöz küld*, [**alany**] # **hat** # **állítm**

[5. 8 ③ ® a *lelkiismeret*] 5. 9 *nemlétezőkhöz küld*, [**alany**] # **hat** # **állítm**

[5. 8 ③ ® a *lelkiismeret*] 5. 9 *nemlétezőkhöz küld*, [**alany**] # **hat** # **állítm**

5. 10 ③ *hogyan térdepelj.* |

Az {5.} szövegmondat nagy hírértékkel kezdődik: {5. 1 ③ S a háztetőiden | Hiába járkál lámpásával már a régi *rém*}, főleg a két határozó miatt (*háztetőiden*, *lámpásával*), hiszen a *rém járkál* szerkezet önmagában jobbára a köznyelvi választáscsoportba tartozik; a rémek lépegetni, járkálni, kószálni, vonulni stb. szoktak: „Egy égnek meredező nagy, fekete *rém* feléjük látszott *lépegetni*” (Mikszáth 1908: II, 176); „Jószívű szellem, | Idegen szellem *közeleg*” (Füst 1969: 104); „Elöttem el *rém* *rém* után *vonul*” (PSz. *rém* a.). A rémek antropomorfikus cselekvései alacsony hírértékűek, meglepő ellenben, hogy az itteni *rém* háztetőn és lámpással járkál. A Füst Milán-i líra entrópiáját némileg e szöveghely is csökkenti, minthogy a *rém*, illetőleg a vele rokon értelmű *árny*, *kísértet*, *lélek*, *szellem* *szörny* szavak az életmű ismerője számára rendszerszerű használatot mutatnak (Büky 1998); a magasan szervezett rendszereket nem jellemzi nagyfokú véletlenség vagy választási lehetőség, így az információ (vagy az entrópia) csekély.

Az {5. 7 8} szövegmondategységekben emelkedik a hírérték a **lelkiismeret* *rém*, illetőleg a **a lelkiismeret jár* alapmetaforák révén. És a következő szövegmondategységek, az {5. 8 9} szerkezetes metafora révén szintén: *a lelkiismeret nemlétezőkhöz küld*. A *nemlétezők* esetében csak a választási művelet igényelve kaphat-(na) jelentést: 'halottak' ~ 'kísértetek' ~ 'szellemek' ~'?'. Az {5. 10 ③ *hogyan térdepelj*} szövegmondategység, amely az előzőben lévő ige (*küld*) olyan vonzatát adja, amilyenel tevékenységi célt szokás kifejezni, ismét harmadik fokon álló hírértékű, és mivel itt a *térdepel* ige (és a kevésbé népszerű *térdel*) konnotációja a megalázott

helyzetben, büntetésből való térden állást, továbbá imádkozási testhelyzetet idéz föl, szemantikai folytonosság van a **elkiismeret küld* alapmetaforával. A *küld* igéhez kapcsolódó vonzatok jelentéseik révén kicsiny várhatóságúak, különösen a *nemlétezőkhöz* helyhatározóé az.

• **6. szvm: 5 szvmegys, grm**

6. 1 ① Oh
 6. 2 ② átok az,
 6. 3 ② hogy itt maradtál bólogatni –
 6. 4 ② s gyász és átok elszakadni,
 6. 5 ② jól tudom. |

A {6.} szövegmondat első fokon indul egy kommunémával: {6. 1 ① Oh}, majd második fokra tehető hírértékek következnek, hiszen az {5. 8 9 10} váratlanságban magas értékéhez képest, mondhatni, közkeletű a megszólított lírai személy azon cselekvése-állapota, hogy nem távozott a nemlétezőkhöz, hanem amint olvasható: „itt maradtál bólogatni”. A {6. 2 3 4} kijelentése (**az itt maradás bólogatás*) voltaképpen a *bólogat* „1. Többször egymásután fejével helyeslően int” (ÉrtSz.) jelentésleírással összhangban levő jelentésleírásához tartozó állapotot mondja „átok”-nak, és ez az *átok* „2. <Babonás hiedelem szerint> ilyen kívánság [ti. az 1. jelentésleírás szerinti] teljesedéséből v. vmely természetfeletti hatalomtól eredő baj, csapás, büntetés” (ÉrtSz.), illetőleg „2b. ’(vkinek a) pusztulás(á)t, romlás(á)t előidéző tényező” (Nsz.). A {6. 4} szövegmondat egységei hasonló felépítésű állítást tartalmaznak, ezekben az *átok* mellé a *gyász* beépül az *elszakadni* állítmány mellé. Az *elszakad* igének ezeket az átvitt jelentéseit rögzíti a szótár, amely erre a szöveg helyre érvényesíthető: „2. ||b. (átv) <Személyek között vmely kötelék, szál, kapcsolat> véglegesen megszűnik” (ÉrtSz.); de a következő jelentésleírás is idevonható: „3. (átv) Szándékkal v. távozásra kényszerítve messze kerül vkitől v. v[ala]honnán; a hozzá való állandó közelsége, vele való kapcsolata megszűnik” (ÉrtSz.). A *gyász* „1. ||b. (költ[ői /használatban/]) Hosszas szenvedés, örök fájdalom” (ÉrtSz.) A *gyász és átok* együttes előfordulásának nem túlságosan nagy a váratlansága, Petőfi nyelvében például effélék vannak: *gyász és bánat*, *gyász és vér*, *gyász s gyalázat* (PSz. *gyász* a.), továbbá: *átok s gyalázat*, *átok és halál*, *eskü s átok* stb. (PSz. *átok* a.). Juhász Gyula költői nyelvének szótári feldolgozása „Az élet *gyász* és nem mersz halni mégse!” szövegmondatot idézi a *gyász* ’hosszas szenvedés’ jelentésének bemutatására (JuSz.), ennek gondolati tartalma, valamint a Füst Milán-i szövegmetaszteté hasonló egymáshoz. A Füst Milán-i lírában négy olyan szöveg hely van, amelyben az ’örök fájdalom’ jelentésű *átok* főnév található, ezek is a líra egészét tekintve valamelyest csökkentik az entrópiát: „élő parázs a talpán | némaság ül a nyelven | béna szívében kétely | siket agyában *átok*” (Cantus firmus, Füst 1969: 48); „Mely Isten-adta, Isten-küldte *átok* az, mely így zokog?” (Barátaimhoz!, Füst 1969: 49); „Minden gondolatom, mint az ótvar | És *átok* minden emlékem és nyomoruság” (Motetta, Füst 1969: 76); „Innen az *átok*, tüztelen életem, a ridegség” (A holdhoz, Füst 1969: 27); „De szóljatok is igazán! mely *átok* leng az ember életén? (Gyertyafénynél, Füst 1969: 146). (Van néhány más jelentésű előfordulás is.) Radnóti Mik-

lós nyelvhasználatában a 'szeretett személy halálán érzett fájdalom' jelentésben van meg két előfordulásban a *gyász* főnév, az *átok* pedig négyadatú (RadSz. *gyász* a., *átok* a.). – A {6. 2 3 4} egységek kijelentésében az elszakadás a nemlétezőkkel szembeállítható (való) személyekkel lehet kapcsolatos, így az emiatt bekövetkező fájdalmat jelöli a *gyász* és az *átok*. A köznyelvi várhatósággal azért számolhatni, mert a szövegtartalom itt szimbolikus jellegű.

A {6. 5} szövegmondategység kijelentése alacsony hírértékű, voltaképpen fatikus funkciót tölt be (Jakobson 1960/1969: 220), hiszen a versben mint az aggasztánhoz való beszélésben az eddig elmondottak e nélkül is tanúsítják, hogy a beszélő tudja vagy tudni véli a megszólított személlyel kapcsolatos dolgokat (tényállásokat).

● 7. szvm: 2 szvmegys, grm

7. 1 ② S hogy nem beszélsz, |

7. 2 ② Megértelek.

A versben megszólított személy a korábbiakban sem beszélt, és most sem az esetleges párbeszédbe kapcsolódásáról van szó, hanem a korábbi tényállások összefoglalásáról. Korábban volt leírás arról, milyen a nyelvi viselkedése: {4. 5 ② S te lassan ingatod a fejed erre – }, vagyis akkor sem beszélt; és volt egy hasonlat: {2. 5 ② S úgy *űlsz* előtte, 6 ③ mint a *hegy*}, amelynek előfeltevése **a hegy ül* alapmetafora, ehhez ugyancsak pragmatikai előfeltevésként járul az a tény, hogy a 'hegy' nem beszél. Ennek alapján a *nem beszélsz* nem váratlan, és a *Megértelek* kijelentés, amely a versben megszólított személy előzőkben tanúsított viselkedésére, illetőleg állapotára vonatkozik, szintén nem az.

● 8. szvm: 3 szvmegys, 2 grm

8. 1 ② Maradj csak csendesen. (← ① vki vhogyan marad)

(*) AZ ÉJSZAKA APÁCA

8. 2 ③ ② S a csendes, sötét *apácára* bízd magad, || **hat # [hat]**

8. 3 ③ ② [R] Az *éjszakára* bízd elárvult lelked. **[hat (az éjszakára)] # hat**

*AZ ÉJSZAKÁRA BÍZD LELKED (← ① vmit vkire bíz)

8. 3 ③ ② Az *éjszakára* bízd elárvult lelked. **hat # állítm # tárgy**

8. 3 ③ ② Az *éjszakára* bízd elárvult lelked. **hat # állítm # tárgy**

8. 3 ③ ② Az *éjszakára* bízd elárvult lelked. **hat # állítm # tárgy**

A {8. 1} szövegmondategység kijelentése az előző szövegmondat egészének tartalma alapján nem meglepő, annál inkább a {2. 2}, hiszen az abban megjelenő személy (*apáca*) teljesen váratlan választás eredménye, amelyet még váratlanabbá tesz a csak a {8. 3}-ból kitűnő metaforahelyzete: **az éjszaka apáca*, még ha a *csendes* és a *sötét* szavak (jelentései) az *éjszakával* kapcsolva nem is teljesen váratlan választási valószínűségek. A *vmit vkire bíz* köznyelvi vonzatszerkezet határozói vegyértékét kitöltő *éjszaka* ugyancsak meglepő választás még akkor is, ha már **az apáca éjszaka* metaforát az olvasó appercipálta, hiszen magas hírértékű a teljes (grammatikai) metafora is: {3 ③ ② Az *éjszakára* bízd elárvult lelked}.

● **9. szvm: 6 szvmegys, grm**

(*) AZ ÉJSZAKA MEGTANÍT (← ① vki megtanít vkit vmire)

ÉJSZAKA (← *ő* /névm/) [← AZ ÉJSZAKA APÁCA]

9. 1 ③ Majd *ő* ④ *megtanít*, | [**hat** (ti. 9. 2 3)] # **alany** # **állítm**

9. 1 ③ Majd *ő* ④ *megtanít*, / [**hat** (ti. 9. 2 3)] # **alany** # **állítm**

9. 2 ② Hogy megszersed új társaid |

9. 3 ③ S barátokként fogadd,

9. 4 ③ kik régi barátaid, |

AZ ÚJ TÁRSAID A RÉGI BARÁTAID

9. 5 ③ S akikhez máris tartozol: | (← ① vki tartozik vki/k/hez)

RÉGI BARÁTAID (← akikhez /névm/)

(*) AZ ELFELEDTEK ÁRNYAI RÉGI BARÁTAID

9. 6 ③ Az elfeledtek árnyait.

A költemény utolsó szövegmondata metaforával (megszemélyesítéssel) indul, az (*)*éjszaka megtanít* választhatósága csekély, hírértéke magas. A Füst Milán-i lírában az *éjszaka* másutt is megvan metaforaként: **az éjszaka kalandor*, **az éjszaka melle*, **az éjszaka kincs*; *részeg éjszaka*, **az éjszaka sátor*, *zöld éjszaka* stb., az *éjszaka* és szócsaládjának tagjai szintén, amint fentebb már az {1. 6 ③ ④ S ha *tombol* is az *éjfél* majd *körüled*} szövegmondategység kapcsán és azután is szóba jött (vö. még Büky 2004). Emiatt a véletlenség mértéke, az entrópia e szóra és kapcsolataira nézve a költő lírájában valamelyest kisebb. Mindemellett az (*)*az éjszaka megtanít* szerkezethez tartozó vonzat {9. 3 ② S barátokként fogadd, 4 ② kik régi barátaid} bizonyos ellentmondást tartalmaz: a barátok régi barátokként való fogadása némileg ellentmondásos. Ennek, a **barátaid régi barátaid* látszólagos ellentmondásnak váratlanságot okozó feloldása a *régi barátaidnak* a {9. 6}-ban az *elfeledtek árnyaival* való azonosság, amelynek váratlansága magas. Az *árny* itt és általában szépirodalmi használatban 'árnyalak, szellem, kísértet' jelentésű (vö. Nsz. *árny* 5.; ÉrtSz. *árny* 3.); a hasonló jelentésű szavak használata rendszert alkot a költő nyelvében (*kísértet*, *lélek*, *rém*, *szellem*, *szörny*), amely a költői oeuvre belső felépítésének entrópiáját csökkenti (Büky 2000: 155–61; Büky 2004).

2.2. A szövegmondatok hírértékszintjeinek és a szövegmondatban lévő metaforáknak az összefoglaló, táblázatos ábrázolása az ① hírértékszintet is mutatja, amelyik azon alapul, hogy minden ||előfordulás|| a ||nem előfordulás|| lehetőségének az előfordulása, és mint ilyent jelöli az ① hírértékszint, amelyről esetleg följebb emelkedik (↑).

A táblázatban M betű jelöli a metaforákat, amelyek rendre a ③ hírértékszinttel együtt jelentkeznek, ez csupán az {1. 10} és az {5. 10} szövegmondategységben nincs így, és ugyanitt nem esik egybe a ③ szintű hírérték a metaforamegjelénéssel. A ③ szintű hírérték rendszeresen az aktuális tagolás szerinti rematikus részről jelentkezik, amint a táblázatokból is jól látható. A metaforák, a hírérték és a rematikus részek együttese a szövegfelépítésben a választható elemek váratlanságának, ugyanakkor a szövegalkotó közlésmód célzatosságának eredménye, ugyanis a rematikus beszerkesztettség és magas hírértékű metaforák növelik az entrópiát.

A metaforáknak mint olyanoknak magas hírértéke a szöveg egészének értelmezhetősége tekintetében entrópiánövelő. A Füst Milán-i versszöveg értelmi közleményének (tartalmának) bizonyos helyein éppen az entropikus helyzetből való visszavezetésre van példa, így – amint a táblázatokból látható – csupán két szövegmondat záródik metaforával, a többi nem, a szövegzáró {9.} sem. A szövegmondatok utolsó szövegmondatetegységei közül ② szinten négy, ③ szinten öt van, ez az állapot nagyjából megfelel a szokásos helyzetnek, amely szerint a (szöveg)mondat vége felé általában nő a hírértékszint.

			M			M			M	
			Ⓜ			Ⓜ			Ⓜ	
			③			③			③	③
	②	②		②	②		②	②		
									↑	
									①	
1. szvm	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10

		M		*M	*M	*M	*M
		Ⓜ				Ⓜ	Ⓜ
		③					③
			②	②	②	②	
		↑		↑	↑	↑	↑
		①		①	①	①	①
2. szvm	1	2	3	4	5	6	

			M			
			Ⓜ			
			③			
				②	②	②
3. szvm	1	2	3	4	5	

			M	M		*M	M	M	*M	M	
			Ⓜ	Ⓜ		Ⓜ	Ⓜ	Ⓜ	Ⓜ	Ⓜ	
			③	③		③	③	③	③	③	
	②	②			②						②
			↑	↑		↑				↑	
			①	①		①				①	
4. szvm	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11

							M	M	M	
							™	®	®	
							③	③	③	③
	②	②	②	②	②	②				
	↑			↑	↑	↑				
	①			①	①	①				
5. szvm	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10

			②	②	②	②
		①				
6. szvm	1	2	3	4	5	

		②	②
7. szvm	1	2	

		M	M
		®	®
		③	③
	②		
	↑		↑
	①		①
8. szvm	1	2	3

	M					
	®					
	③		③	③	③	③
	↑	②			↑	
	①				①	
9. szvm	1	2	3	4	5	6

A szövegmondatok hírértékviszonyai és metaforái azt mutatják az alábbi táblázatban, hogy növekvő hírérték mellett növekvő a metaforaszám, a választás bizonytalansága nagy, tehát a rendezettség csökkenő. A metaforákban megjelenő két dolog egymáshoz tartozásának kiválasztása adja a hírérték-növekedést, a metaforákban jelen lévő szemantikai összeférhetetlenség az entrópiát növeli. A entrópiát

az ① fokon lévő vagy arról kimutathatóan feljebb emelkedő elemek is növelik a szokásos grammatikális-szemantikális viszonyoktól való különbözőségük miatt. (A köznyelv alaphelyzetében mindössze egyet találhatni, a {6. 1}-et: „Oh”.)

A következő táblázatban az is megfigyelhető, hogy a ② és a ③ fokon lévő hírértékű szövegrészek száma két kivétellel, ezek a {3.} és a {6.}, megegyezik az egyes szövegmondatok szövegegységeinek számával, egyenletes eloszlásuk az entrópia folytonos meglétére utal. A ① fokon számon tartott hírértékű elemeket e mennyiségből levonva többségben maradnak a magasabb hírértékű alakulatok (és persze a metaforák a maguk rematikus helyzetével), vagyis a viszonylagos redundancia nagy marad. Figyelemre méltó e redundancia csökkenése a kezdő szövegmondatától a záróig, nyilván szükségesebb a rendezettség bizonyos mértéke a szövegműnek mint informatív nyelvi anyagnak a befejezése felé, hiszen e nélkül az egész közlemény megértése forog veszélyben.

szvm	szvmegys	①	②	③	M	vR
1.	10	1 [↑]	6	4	3	9
2.	6	5 [↑]	6	4	2	5
3.	5		4	4	1	8
4.	11	4 [↑]	4	7	7	7
5.	10	4 [↑]	6	4	3	6
6.	5	1	4			3
7.	2		2			2
8.	3	2 [↑]	1	2	2	-1
9.	6	2 [↑]	1	5	1	-1

2.3. Érdemes külön is áttekinteni a metaforát tartalmazó szerkesztményekben a szintaktikális viszonyokat. Az egyes szövegmondatok elemzési részében a mondatrész-megnevezések dőlt betűs rövidítései mintegy grafikai jelzésként is mutatják a szerkesztmény belsejének hírérték hullámzását – ennek szemléltetését szolgálja a szürke kiemelés –, amely ebben a helyzetben azt jelenti, hogy a metaforát felépítő elemekben és az elemek között érvényesül a jelentésbeli összeférhetetlenség. A metafora belső szemantikális feszültsége nem más, mint a választások állandó lehetősége, a befogadó folyton választásra kényszerül a szóelemek és a grammatikális elemek jelentésének (és szerkezetének) apperceptíválása tekintetében. Ennek szemléltetésére vannak (főntebb is) azok a szövegmondat egységek annyiszor feltüntetve, ahány metaforarész van bennük. A metafora dinamikus jelként ezeken a belső lépcsőkön jár, és többnyire magasabb (lépcső) fokon, mint a környezetében lévő (nem tropikus mondat szerkezeti) elemek.

1. 3 ③ **hat** # [(állítm)] # **alany**
 1. 3 ③ **hat** # [(állítm)] # **alany**
 1. 3 ③ **hat** # [állítm] # **alany**

1. 6 ③ **állítm** # **alany** # **hat**
 1. 6 ③ **állítm** # **alany** # **hat**
 1. 6 ③ **állítm** # **alany** # **hat**

1. 9 ③ **állítm** # **hat**
 1. 9 ③ **állítm** # **hat**
2. 5 ② 6 ③ **állítm** # **alany** # **hat**
 2. 5 ② 6 ③ **állítm** # **alany** # **hat**
 2. 5 ② 6 ③ **állítm** # **alany** # **hat**
3. 2 ③ **állítm** # **alany**
 3. 2 ③ **állítm** # **alany**
3. 2 ③ **jelző** # **alany**
 3. 2 ③ **jelző** # **alany**
4. 4 ③ **alany** # **állítm** # **hat**
 4. 4 ③ **alany** # **állítm** # **hat**
 4. 4 ③ **alany** # **állítm** # **hat**
4. 4 ③ **alany** # **állítm** # **hat**
 4. 4 ③ **alany** # **állítm** # **hat**
 4. 4 ③ **alany** # **állítm** # **hat**
 4. 4 ③ **alany** # **állítm** # **hat**
 4. 4 ③ **alany** # **állítm** # **hat**
 4. 4 ③ **alany** # **állítm** # **hat**
4. 4 ③ **alany** # **állítm** # **hat**
 4. 4 ③ **alany** # **állítm** # **hat**
 4. 4 ③ **alany** # **állítm** # **hat**
4. 6 ③ **tárgy** # **állítm**
 4. 6 ③ **tárgy** # **állítm**
4. 7 ③ **állítm** # **alany**
 4. 7 ③ **állítm** # **alany**
4. 8 ③ [**alany**] # **állítm**
 4. 8 ③ **alany** # [**állítm**]
4. 9 ③ **állítm** # **alany**
4. 9 ③ **állítm** # **alany**
4. 10 ③ [**alany**] # **állítm**
 4. 10 ③ [**alany**] # **állítm**
5. 8 ③ **alany** # **állítm**
 5. 8 ③ **alany** # **állítm**

6. szvm ① *Oh*
7. szvm ① \emptyset
8. szvm ① *vki vhogyan marad*
 ① *vmit vkire bíz*
9. szvm ① *vki tartozik vki(k)hez*

Ez a sorozat felfogható egy sztochasztikus folyamat végeredményének, amely folyamatban a megelőző eseményektől függenek a valószínűségek. Ezeknek a megelőző eseményeknek a kimutatása meglehetősen nehéz. Az **1. szvm** esetében például számos választássorozat lehetséges, ha például különböző a vonzatszerkezetekben a *vki* és a *vmi*, akkor lehetségesek a következő elrendezések: a) $\{vki^1 \sim vmi^1 \text{ küszöbön van} \sim áll\}$, $\{vmi^2 \text{ tombol vhol}\}$, $\{vki \text{ alkuszik vkivel}^2\}$; b) $\{vki^1 \sim vmi^1 \text{ küszöbön van} \sim áll\}$, $\{vki \text{ alkuszik vkivel}^2\}$, $\{vmi^2 \text{ tombol vhol}\}$; c) $\{vki \text{ alkuszik vkivel}^2\}$, $\{vki^1 \sim vmi^1 \text{ küszöbön van} \sim áll\}$, $\{vmi^2 \text{ tombol vhol}\}$ stb. A felemelt jelzőszámú névmások helyére az „öregség”¹⁻², az „éjféli”² és „az a dolog, ami kérlelhetetlen”² fogalmak kerülhetnek, és így valóban olyan ergodikusságú folyamat megy végbe, amelynek során üzenet keletkezik. A hírérték növekedéséhez vezet, ha minden választás egyformán valószínű (Shannon–Weaver 1986: 26–7). Jelen esetben az, hogy a választás révén a köznyelvi vonzatszerkezet olyan szavakkal töltődik fel a költő nyelvhasználatában, amelyek valamilyen szemantikai anomáliával járnak, itt és most metaforával. A költő nyelve egészében a *küszöb* szó például az itteni helyen kívül csupán egyszer fordul még elő – „S volt úgy, hogy országutakon az éj ikránkba mart | S bizony nem volt tanyánk... s holott kopogtunk, szinte felindult a *küszöb* ellenünk” (Füst 1969: 98) –, és ottani helyén az előfordulási valószínűsége csekély, hírértéke nagy. Egyformán valószínű a felhasználás váratlansága, a *küszöb* szóval való metaforaalakítás (**a küszöb felindult ellenünk*) (vö. Büky 2002: *küszöb* a). Minél jobban megegyeznek egymással a különböző esetekhez tartozó valószínűségek, annál nagyobb az információ. A költői nyelv egészében a *küszöb* és a vele kapcsolatos két különböző megformáltságú és szókapcsolatú metafora megjelenése az entrópia magasabb szintjét mutatja. Az *öregség* szóval ugyanez a helyzet, ennek több előfordulása van, amelyek közül kettő számítható metaforának: „*Öregség*” [verscím] (Füst 1969: 21); „Oly nagyra nőtt meg előtte s oly szentté az *öregség* ősi nyomora” (Füst 1969: 22); „Oh kóbor vénség, mord *öregség*, nem lett benne részetek” (Füst 1969: 89); „Kunyhóba veled nyavalyás ha jó az *öregség* | S totyogni kezdesz el, mit megvetek” (Füst 1999: II, 316). Az **öregség nyomora* és a *jó az öregség* azonban olyan köznyelvi metaforák, amelyek mögött nincs választási szabadság, az információ tehát kicsiny.

Minthogy a nyelv nem enged meg az elemeiből fakadó minden kifejezőmódot grammatikai, szemantikai és pragmatikai okokból, így az úgynevezett köznyelvi alakulatoknak információként biztosan át kell jutniuk a hírközlési csatornán. A köznyelvi előfordulásuk szerkezetekről elmondható, hogy a legkisebb csatornakapacitás és hírérték megjelenítői, hiszen a csatornának képesnek kell lennie ennek az infor-

mációanyagának a feldolgozására. A jeladónak a nyelvi elemek kiválasztásában tekintettel kell lennie erre a tényre, különben az információnak azok a járulékos elemei, amelyekről már korábban szó esett, eleve nem jutnak el a befogadóhoz.

3. A költői szövegmű (mint minden más közlemény is) nyelvi elemek kiválasztása és összekapcsolása révén valósul meg, a megvalósult szövegközleményben e kiválasztott elemek előfordulási gyakoriságának, illetőleg előfordulási valószínűségének jellege a grammatikális (szintaktikai jellemzők), a szemantikális (metafora-építés), a pragmatikai (aktuális tagolás, hírérték, csatorna, redundancia) tényezőiben mutatkoznak meg. Mindezen tényezőknek különböző mértékű érvényesülése, egymásra való hatása és az e hatásból fakadó újabb (járulékos) információk a stílusnak mint olyannak meglétét és jelenlétét igazolják.

SZAKIRODALOM

- Babits Mihály é. n. *Az európai irodalom története*, H. n. Nyugat Kiadó és Irodalmi R. T. [Budapest], [1936.]
- Beaugrande, Robert de–Wolfgang Dressler é. n. *Bevezetés a szövegnyelvészetbe*. H. n., é. n. Corvina, [Budapest, 2000]. (Eredetije: 1981.)
- Brassai Sámuel 1888: Szórend és akcentus. In: Gyulai Pál (szerk.): *Értekezések a Nyelv- és Irodalomtudományok köréből* 14/9: 1–60.
- Büky László 1989. Képpalkotás és képrendszer Füst Milán és Karinthy Frigyes költői nyelvében. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Büky László 1998. Némely látomások megvalósulásáról Füst Milán költői nyelvében. In: Pócs Éva (szerk.) 1998: 509–20.
- Büky László 2000. *Egy vers szóhasználati háttere (Füst Milán: Szellemek utcája)*. Szegedi Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar, Magyar Nyelvészeti Tanszék, Szeged.
- Büky László–Füköh Borbála 2001. Szövegszerkezet és aktuális tagolás. In: Kabán Annamária (szerk.) 2001: 85–94.
- Büky László 2002. *Füst Milán metaforahasználatának alapjai (szótárszerű feldolgozásban)*. Szegedi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar Magyar Nyelvészeti Tanszék, Szeged.
- Büky László 2004: *Füst Milán metaforahasználatának szövegmondattanából (szótárszerű feldolgozásban)*. Szegedi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar Magyar Nyelvészeti Tanszék, Szeged.
- Büky László 2006: A stílus mibenlétéhez. In: Büky László 2006: 7–14.
- Büky László 2006. *Szó, stílus, értelmezés*. JATEPress Szegedi Egyetemi Kiadó, Szeged.
- Büky László–Korchmáros Valéria 1998. Egy Karinthy-vers aktuális tagolása. *Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények* 42: 35–44.
- Elekfi László 1986: *Petőfi verseinek mondattani és formai felépítése (különös tekintettel az aktuális mondattagolásra)*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- ÉrtSz. = Bárczi Géza–Országh László szerk. 1959–1962. *A magyar nyelv értelmező szótára* 1–7. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Fónagy Iván 1960. A hang és a szó hírértéke a költői nyelvben. *Nyelvtudományi Közlemények* 61: 73–100.
- Fónagy Iván 1961. Informationsgehalt von Wort und Laut in der Dichtung. In: Mayenova (szerk.) 1961: 591–605.

- Fónagy Iván 1975. [A] hírérték. In: Király István 1975: 491–502.
- Fónagy Iván 1982. [A] metafora. In: Király István (főszerk.) 1982: 300–31.
- Fónagy Iván 1992. A költői kutatásról. *Szemiotikai szövegatan* 5: 77–118.
- Fónagy Iván é. n. *A költői nyelvről*. Corvina, h. n. [Budapest], [1999.]
- Füst Milán é. n.¹. *Válogatott versei*. Nyugat-kiadás, h. n. [Budapest], [1934.]
- Füst Milán é. n.². *Szellemek utcája*. Dante Könyvkiadó, Budapest, [1948.]
- Füst Milán 1969. *Összes versei*. Magvető Kiadó, Budapest, [1972.², 1977.³]
- Füst Milán 1988⁴. *Összes versei*. Magvető Kiadó, Budapest. [Bővített kiadás.]
- Füst Milán 1999. *Teljes napló* 1–2. Fekete Sas Kiadó, Budapest.
- Jakobson, Roman O. 1960/1969. Nyelvészet és poétika. In: *Hang – jel – vers*. Gondolat, Budapest, 211–57.
- JuSz. = Benkő László szerk. 1972. *Juhász Gyula költői nyelvének szótára*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Kabán Annamária (szerk.) 2001. *Funkcionális mondatperspektíva és szövegszerkesztési stratégia*. Miskolci Egyetemi Kiadó, h. n.
- Károly Sándor 1970. *Általános és magyar jelentéstan*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Károly Sándor 1980–1981. Mondat és megnyilatkozás. *Néprajz és Nyelvtudomány* 24–25: 49–63.
- Kiefer Ferenc 1997: Brassai Sámuel és a XIX. század nyelvtudománya. *Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények* 41: 113–8.
- Király István (főszerk.) 1975. *Világírodalmi lexikon* 4. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Király István (főszerk.) 1982. *Világírodalmi lexikon* 8. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Lotman, Jurij M. 1973. *Szöveg, modell, típus*. Gondolat, Budapest.
- Marcus, Solomon 1977a. Entrópia és költői energia. In: Marcus, Solomon 1977: 267–84.
- Marcus, Solomon 1977b. Ötvenkét oppozíció a tudományos és a költői kommunikáció között. In: Marcus, Solomon 1977: 147–65.
- Marcus, Solomon 1977c. A szótári és a kotextusbeli jelentés. In: Marcus, Solomon 1977: 129–44.
- Marcus, Solomon 1977. *A nyelvi szépség matematikája*. Gondolat, Budapest.
- Mayenowa et al. (szerk.) 1961. *Poetics – Poetyka – Ποαικα*. The Hague, Warsaw, 591–605.
- Mikszáth Kálmán 1883. Az első előfzetők. In: Mikszáth Kálmán 1969: 238–41.
- Mikszáth Kálmán 1969: *Összes művei* 67 (= Cikkek és karcolatok 17.), Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Mikszáth Kálmán 1907. *Jókai Mór élete és kora* 1–2. Összes művei 18–19. (= Regények és elbeszélések 18–19.) Akadémiai Kiadó, Budapest, 1960.
- Mikszáth Kálmán 1908. *A Noszty-fiú esete Tóth Marival* 1–2. Összes művei 20–21. (= Regények és elbeszélések.) Akadémiai Kiadó, Budapest, 1960.
- Nsz. = Ittész Nóra (főszerk.) 2006–. *A magyar nyelv nagyszótára* 1–. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Ny. = Nyugat. [Folyóirat, 1908–1941.]
- Péter Mihály 1978. Jegyzetek a funkcionális nyelvhasználatról. *Általános Nyelvészeti Tanulmányok* 12: 221–31.
- Pócs Éva (szerk.) 1998. *Eksztázis, álom, látomás. Vallásantropológiai fogalmak tudományközi megközelítésben*. (Tanulmányok a transzcendensről 1). Balassi Kiadó, Budapest. – University Press, Pécs.
- PSz. = Gáldi László et al. (szerk.) 1973–1987. *Petőfi-szótár – Petőfi Sándor életművének szókészlete* 1–4. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- RadSz. = Beke József (szerk.) 2009: *Radnóti-szótár. Radnóti Miklós költői nyelvének szókészlete*. Argumentum Kiadó, [Budapest].
- Rákos Sándor 1965. *Tárguló körök*. Magvető Kiadó, Budapest.
- Shannon, E. Claude–Warren Weaver 1986. *A kommunikáció matematikai elmélete*. Országos Műszaki Információs Központ és Könyvtár, Budapest. (Eredetije: The mathematical theory of communication, 1949. Urbana, University of Illinois Press.)
- Sőtér István 1946. *Játék és valóság*. Hungária, Budapest.

Szikszaíné Nagy Irma 1999. *Leíró magyar szövegtan*. Osiris, Budapest.

Török Gábor 1976. *József Attila-kommentárok*. Gondolat Kiadó, Budapest.

Wacha Balázs 1995. A mondat aktuális tagolása. In: Benkó Loránd (főszerk.): 1995. *A magyar nyelv történeti nyelvtana II/2*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 121–54.

Büky László

SzTE

SUMMARY

Büky, László

Informativity patterns in a poetic text

Textuality is based on coherence in a poetic text (as well as in any text); and coherence may be contributed to by metaphors. The degree of informativity of metaphors is diverse, though. The study of informativity relationships in a poem by Milán Füst supports the claim that lyrical texts have high entropy values.

Keywords: coherence, metaphor, probability of occurrence, informativity, the informativity of a metaphor, entropy, level of news value, theme, rheme, grammar, semantics, pragmatics